

Ἡ Ἐκκλησία ὡς Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί τό Σύνταγμα

Τόν προηγούμενο μήνα εἶχαμε ἀναφερθεῖ στή θεμελιώδη διαφορά τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων καί τοῦ ἀντίστοιχου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἡ διαφορά αὐτή συνίσταται στό ὅτι τόσο τά προηγούμενα, ὅσο καί τό ἰσχύον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος ἐπικαλοῦνται ρητῶς τήν Ἁγία Τριάδα ὡς νομιμοποιητική τους ἀρχή καί, συνακολούθως, ὀρίζουν ὅτι «Ἡ δέ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι θρησκεία τῆς ἐπικρατείας», ὅπως ἀναφέρεται στό Σύνταγμα τῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Τροιζήνας ἢ ὅτι «Ἐπικρατοῦσα θρησκεία στήν Ἑλλάδα εἶναι ἡ θρησκεία τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ», ὅπως ἀναφέρεται στό ἄρθρο 3 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματός μας. Ἀντιθέτως, στήν 1η Τροποποίηση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Συντάγματος (I Amendment) ὀρίζεται: «Τό Κογκρέσσο δέν θά θεσπίσει νόμο σχετικό μέ τήν καθιέρωση μιᾶς ἐπίσημης θρησκείας ἢ μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς ἐλεύθερης ἀσκήσεως κάποιας θρησκείας». Ὑπάρχει, δηλαδή, ρητή διάταξη, ἡ λεγόμενη «**establishment clause**», πού ἀπαγορεύει στήν Νομοθετική ἐξουσία τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν νά καθιερώσουν μιᾶ ἐπίσημη θρησκεία.

Ἐνα χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν περισσότερων σύγχρονων ἐρμηνευτῶν τοῦ κειμένου τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, αὐτῶν, δηλαδή, πού ἔχει καθιερωθεῖ νά τούς ἀποκαλοῦμε «συνταγματολόγους» καί νά τούς ἀντιμετωπίζουμε μέ δέος, ὡσάν νά πρόκειται γιά τούς μύστες κάποιας ἀπόκρυφης νομικῆς γνώσης πού δέν εἶναι προσιτή στόν ἀπλό λαό (πού, σημειωτέον, ἀναγνωρίζεται ἀπό τό Σύνταγμα ὡς τό ἀνώτατο κρατικό ὄργανο), εἶναι ἡ σαφής τους τάση νά προβαίνουν σέ ἐνίοτε παράτολμες ἐρμηνευτικές κατασκευές, κινούμενοι, εἴτε ἀπό τήν χαρακτηριστική ἐπιστημονική νοοτροπία, πού τείνει νά «συστηματοποιεῖ» καί νά συμπληρώνει «κενά» τῶν ὑπαρχόντων κανόνων, τά ὅποια ἐνίοτε τά ἐπινόησαν οἱ ἴδιοι, εἴτε ἀπό τήν ἰδεολογική παρόρμηση νά ἐνσωματώσουν στό Σύνταγμά μας «δικαιώματα» καί «κατακτήσεις» ἄλλων λαῶν καί νά «παιδαγωγήσουν» ἔτσι τόν Ἑλληνικό λαό, ὥστε νά ἀποδεχθεῖ, ὅσα οἱ ξένοι ἔχουν πρό πολλοῦ υἰοθετήσῃ. Ἐνδεχομένως, ὁμως, αὐτό νά ὀφείλεται καί σέ πῶς προσγειωμένα καί πεζά κίνητρα, ὅπως ἡ –θεμιτή ἄλλωστε– ἐπαγγελματική νοοτροπία τοῦ νομικοῦ πού γνωμοδοτεῖ «κατ’ ἀνάθεση» ἢ ἀκόμη καί ἡ πολιτική σκοπιμότητα.

Εἶναι, βέβαια, γνωστό σέ κάθε νομικό τῆς πράξεως, πού ἔχει συμμετάσχει ἔστω καί σέ μιᾶ δίκη ὅτι οἱ νομικές διατάξεις, ὅπως κάθε γλωσ-

σικό κείμενο διατυπωμένο ἀπό ἀνθρώπους, εἶναι δυνατόν νά ἐπιδέχεται πολλαπλές ἀναγνώσεις. Ἀκόμη δέ, καί ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἕνας νόμος εἶναι «σαφής» ἀποτελεῖ στήν πραγματικότητα τό πόρισμα μιᾶς προηγούμενης ἐρμηνευτικῆς προσπάθειας. Ἐξ ἄλλου, δύσκολα μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ κανείς, καί ἀκόμη δυσκολότερα νά τό ἀποδείξει, ὅτι ἡ δική του ἐρμηνευτική ἐκδοχή εἶναι ἡ μόνη «ἀντικειμενικά» σωστή, ὡς ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε ὑποκειμενική σκέψη ἢ προκατάληψη καί ἰδιοτέλεια.

Ὅμως, παρά τίς δυσκολίες αὐτές, ὑπάρχουν, ὅπως νομίζουμε, κάποια ὅρια, τά ὁποῖα, ἂν δέν μπορούμε νά τά διατυπώσουμε μέ ἀκρίβεια ἐκ τῶν προτέρων, τά ἀναγνωρίζουμε πάντως στήν ἐρμηνευτική πράξη καί πού, ἂν τά ὑπερβούμε, εἰσερχόμαστε στόν χῶρο τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀκροβασίας ἢ καί αὐθαιρεσίας. Χρειάζεται δέ ἰδιαίτερα ἀξιωματική προσοχή καί «ἐρμηνευτική αὐτοσυγκράτηση», ὅταν δέν πρόκειται γιά τήν ἐρμηνεία ἑνός ἀπλοῦ νόμου, ἀλλά γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος, δηλαδή τοῦ θεμελιώδους νόμου ἑνός κράτους, ὁ ὁποῖος καθορίζει σέ οὐσιώδη βαθμό τή ζωή καί τό πεπερωμένο τῶν πολιτῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ποτε, ὁ καθένας εἶναι πλήρως ἐλεύθερος νά διατυπώνει τήν ἐρμηνευτική ἄποψη πού προκρίνει, νομίζουμε ὅμως πῶς «στό πλαίσιο μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας» πρέπει νά γίνεται σεβαστή ἡ ἀρχή ὅτι αὐθεντικός καί τελικός ἐρμηνευτής τοῦ Συντάγματος εἶναι ὁ λαός, πού ἀσκεῖ τήν συντακτική ἐξουσία. Κατά τήν κλασσική διατύπωση τοῦ Δικαστῆ **Curtis** τοῦ **Supreme Court** τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὡς πρὸς τόν θεμιτό τρόπο ἐρμηνείας τοῦ (κάθε) Συντάγματος: *«Ὅποτε ἐγκαταλείπεται ἡ στενή ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος, ὅπως αὐτή προβλέπεται ἀπό τοὺς καθορισμένους καί σταθεροὺς ἐρμηνευτικούς τῶν νόμων κανόνες, καί ἐπιτρέπεται στίς θεωρητικὲς ἀπόψεις τῶν μεμονωμένων ἀτόμων νά καθορίζουν τή σημασία (τοῦ Συντάγματος), τότε δέν ἔχουμε πιά Σύνταγμα. Ὑποκείμεθα πιά στήν διακυβέρνηση μεμονωμένων ἀτόμων, τά ὁποῖα ἔχουν προσῶρα τήν ἐξουσία νά καθορίζουν τί εἶναι τό Σύνταγμα, σύμφωνα μέ τίς προσωπικὲς τους ἀπόψεις σχετικὰ μέ τήν πρόβουσα σημασία του»* (DRED SCOTT V. SANFORD, 1857).

Οἱ ἀνωτέρω ἐπισημάνσεις ἔχουν ὡς κατ' ἐξοχήν πεδίο ἐφαρμογῆς τους ἐκεῖνες τίς διατάξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος πού ἀφοροῦν τῇ σχέσῃ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τήν Πολιτεία. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀναμενόμενο, ἐάν λάβει κανείς ὑπόψη ὅτι ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή θρησκεία ἀγγίζει τό βαθύτερο στρώμα τῆς ψυχῆς του καί ἐπομένως καθετί πού θίγει τή σχέση αὐτή τείνει νά τόν φορτίζει μέ ἰδιαίτερα ἔντονο τρόπο. Ἔτσι, ἀπλῶς καί μόνο διαβάζοντας κανείς τίς ἐρμηνευτικὲς τοποθετήσεις τῶν «ειδικῶν» εὐκόλα ἀντιλαμβάνεται τή δική τους κοσμοθεωρητική καί ἰδεολογική τοποθέτηση. Ὅσοι, καί εἶναι σήμερα στή χώρα

μας οἱ κατά πολύ περισσότεροι, ἔχουν ἀσπασθεῖ τήν «ἐλευθερόφρονα» καί «ἀντικληρικαλιστική» ἰδέα ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν «ἀντιδραστική» ἱστορική δύναμη, τείνουν –διά τῆς ἐρμηνείας πού προτείνουν– νά περιορίζουν καί νά περικόπτουν τήν κανονιστική ἐμβέλεια τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν διατάξεων. Εἶναι δέ παράδοξο, ἂν καί ἐνδεικτικό τῆς μεγάλης ἀπήχησης καί σχεδόν πλήρους ἐπικράτησης τῶν «ἀντικληρικαλιστικῶν» ἰδεῶν, τό γεγονός ὅτι ἀκόμη καί εἰδικοί τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, πού δηλώνουν ὅτι ἀνήκουν στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἀποδέχονται σήμερα κατ' οὐσίαν, ἂν καί σέ πῶς μετριάσμενη μορφή, ἐρμηνευτικές ἀπόψεις, πού στήν πραγματικότητα ἐξουδετερώνουν τίς ρητές συνταγματικές αὐτές διατάξεις.

Ἔτσι, εἶναι κοινός «ἐρμηνευτικός» τόπος σήμερα ὅτι ἡ ἐπίκληση «**Εἰς τό ὄνομα τῆς Ἁγίας καί Ὁμοουσίου καί Ἀδιαιρέτου Τριάδος**», πού προτάσσεται στήν προμετωπίδα τοῦ Συντάγματος, εἶναι μιᾶς ἐκφραση χωρίς νομική ἰσχύ. Τοῦτο δέ παρά τό ὅτι ἡ γραμματική διατύπωση τῆς ἐπίκλησης αὐτῆς εἶναι σαφῆς καί ὡς ἐκ τούτου, κατά πάγιο καί βασικό ἐρμηνευτικό κανόνα, δέν χωρεῖ ἐρμηνεία αὐτῆς κατά τρόπο ἀντίθετο πρὸς τό γράμμα τῆς, ἢ, ὅπως λέγεται, ἐρμηνεία «*contra legem/constitutionem*». Δέν μπορεῖ, δηλαδή, παρά νά σημαίνει ὅτι ὁ συντακτικός νομοθέτης, καί διαμέσου αὐτοῦ ὁ λαός, ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ συντακτική ἐξουσία, τήν ὁποία ἀσκοῦν, δέν εἶναι πρωτογενῶς δική τους, ἀλλά ὅτι τήν ἀσκοῦν «εἰς τό ὄνομα», «ἐν ὀνόματι» τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τόν ὁποῖο, μέ τόν ρητό καί πανηγυρικό αὐτό τρόπο, ἀναγνωρίζουν ὡς τήν πηγὴ τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας. Ἡ γραμματική αὐτῆς ἐρμηνεία τῆς ἐπίκλησης τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπιρρωνύεται ἀπό τήν συστηματικὴ τῆς ἐρμηνείας: Ἡ θέση τῆς ἐπίκλησης στήν ἀρχὴ τοῦ Συντάγματος, ἤτοι πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο ἄρθρο αὐτοῦ, φανερώνει τόν θεμελιώδη καί πρωτογενῆ χαρακτήρα τῆς.

Ἐν ὧσιν αὐτῶν, θά περιμένε κανεῖς ἀπὸ ὅσους ὑποστηρίζουν τήν κάπως ἀσυνήθιστη ἀποψη ὅτι μπορούμε –τᾶχα– νά παραβλέψουμε τήν ἀρχική φράση ἑνός θεμελιώδους νομοθετικοῦ κειμένου ὡς ἄνευ νομοθετικῆς σημασίας, κάπως περισσότερα ἐπιχειρήματα γιὰ νά στηρίζουν τήν ἐρμηνευτικὴ τους θέση, ὥστε νά μὴν φαντάζει αὐτῆς ἀστήρικτη καί μετέωρη.

Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ἐρμηνεία πού δίδεται στήν ἐκφραση «ἐπικρατοῦσα θρησκεία». Ὑποστηρίζεται, δηλαδή, ὅτι καί αὐτῆς ἡ ἐκφραση ἔχει τόν χαρακτήρα μιᾶς πραγματικῆς διαπίστωσης καί ὄχι μιᾶς νομικῆς δέσμευσης. Τό δέ ἐπιχείρημα πού προβάλλεται σχετικά ἔχει τόν χαρακτήρα τῆς «λήψης τοῦ ζητουμένου»: ἐνῶ, δηλαδή, «ζητούμενο» ἀπὸ τήν ἐρμηνεία εἶναι νά καθορισθεῖ, ἐάν ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία εἶναι, κατά τό Σύνταγμα, ἕνα κράτος θρησκευτικῶς οὐδέτερο, ὅπως οἱ Η.Π.Α. ἢ ἐάν,

ἀντιθέτως, ἔχει ἐπίσημη θρησκεία (πού εἶναι διαφορετικό ζήτημα ἀπό ἐκεῖνο τοῦ σεβασμοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας), «λαμβάνεται» ὡς δεδομένη καί ἀναμφισβήτητη ἡ θέση ὅτι τό κράτος μας εἶναι θρησκευτικῶς ἄχρωμο καί οὐδέτερο καί ἀπό τήν θέση αὐτή συνάγεται ὅτι, ἀφοῦ τό κράτος εἶναι οὐδέτερο, ἡ φράση «ἐπικρατοῦσα θρησκεία» δέν μπορεῖ παρά νά μὴν ἔχει δεσμευτική νομική σημασία.

Ὑπάρχει ὁμως καί μιᾶ ἄλλη φράση στό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος τήν ὁποία –ἐξ ὅσων γνωρίζουμε– πρῶτος καί μόνος τήν ἐντόπισε καί τήν ἀξιολόγησε ἐρμηνευτικῶς ἕνας μή-εἰδικός καί μή-

συνταγματολόγος. Ὅμως, δύσκολα θά μπορέσει κανεῖς νά μὴν δεχθεῖ, ἀφοῦ πρῶτα διαβάσει τήν ἐρμηνεία του τῆς φράσης αὐτῆς πού θά παραθέσουμε κατωτέρω, ὅτι τό Σύνταγμά μας, ὄχι μόνο δέν εἶναι θρησκευτικῶς ἄχρωμο καί οὐδέτερο, ἀλλά συνιστᾶ, ἀπό μόνο του καί καθ' αὐτό, ὁμολογία Πίστεως «εἰς Μίαν, Ἀγίαν, Καθολικήν καί Ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν».

Τό ἐρμηνευτικό κείμενο ἀνήκει στόν π. Ἐπιφάνιο Θεοδωρόπουλον (βλ. π. Ἐπιφανίου Θεοδωρόπουλου, «Ἄρθρα Μελέται Ἐπιστολαί», Τόμος ΣΤ, σελ. 488-9) καί ἀφορᾶ στήν ἐξῆς –παραγνωρισμένη– φράση ἀπό τό ἄρθρο 3 τοῦ Συντάγματος «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, πού γνωρίζει κεφαλή της τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν,

ὑπάρχει ἀναπόσπαστα ἐνωμένη δογματικά...». Ἔχει δέ ὡς ἐξῆς: «Ἐσκέφθησαν ποτέ οἱ Συνταγματολόγοι, ἀλλά καί οἱ Δικασταί μας, τί σημαίνει διά τήν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, αὐτή ἡ πυρηνικῆς δυνάμεως καί ἐνεργείας, ἀλλά καί κρυσταλλίνης διαυγείας καί σαφηνείας, φράσις; Ἐξετίμησαν τήν ἀνυπολόγιστον ἀξίαν της; Ἐζύγισαν τό συνθλιπτικόν βάρος της; Ἡ φράσις αὐτή σημαίνει τοῦτο τό ἀπλούστατον καί φαινότατον καί ἀνεπίδεκτον παρερμηνείας: ὅτι τό Σύνταγμα δέν θεωρεῖ

τήν Ἐκκλησίαν ὡς ἐν ἀπλοῦν Νομικόν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, οὔτε ὡς ἐν ιδιότυπον (sui generis) Νομικόν Πρόσωπον Δημοσίου Δικαίου, ἀπολαῦτον εἰδικῆς τινός μεταχειρίσεως, ἤτοι αὐτοτελείας, αὐτοδιοικήσεως κ.τ.λ., ὡς π.χ. τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα (ἄρθρον 16 παρ. 5). Τό Σύνταγμα προχωρεῖ πολύ πέρα τούτου καί πολύ ὑπεράνω τούτου: Ἀνακηρύσσει τήν Ἐκκλησίαν ὡς Θεανθρώπινον Ὄργανισμόν, ὡς Θεοῖδρυτον θεσμόν, ὡς Καθίδρυμα ἔλκον τήν καταγωγήν ἐξ οὐρανοῦ, ὡς ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΑΝΤΟΣ ΘΕΟΥ (τά κεφαλαῖα στό κείμενο), ὅπως καί πράγματι εἶναι. Τό Σύνταγμα ἐθεσμοθετήθη εἰς τό ὄνομα τῆς Ἁγίας καί Ὁμοουσίου καί Ἀδιαιρέτου Τριάδος, ὁ δέ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός εἶναι τό Δεύτερον Πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, Θεός ἀληθινός, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ...».

Τό ἐρμηνευτικό ἐπιχείρημα τοῦ π. Ἐπιφανίου στηρίζεται στό ἴδιο τό «γράμμα» τοῦ Συντάγματος καί ἀκολουθεῖ μιά συλλογιστική σειρά: ἀφοῦ ἡ Ἑλληνική Πολιτεία ἀναγνωρίζει κατά πρῶτον τόν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν ρητῶς καί κατηγορηματικῶς ὡς Κύριον «Ἡμῶν», δηλαδή ὡς Κύριον καί Θεόν τοῦ Ἑλληνος συντακτικοῦ νομοθέτη καί τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καί κατά δεύτερον ὅτι ὁ Κύριος εἶναι ἡ Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεταί ὅτι καί ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζεται ἀπό τό Σύνταγμα ὡς Θεο-ἰδρυτος Ὄργανισμός, ὡς Κλήρος καί Λαός μέ Κεφαλή τόν Χριστό.

Ἀπό αὐτό βέβαια ἔπονται, ὅπως συνάγει ἐρμηνευτικά ὁ π. Ἐπιφάνιος, καί περαιτέρω συγκεκριμένες ἔννομες συνέπειες: **«Καί ἐρωτᾶται πᾶς καλῆς διαθέσεως ἄνθρωπος, ἔχων τόν κοινόν νοῦν: Ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία εἶναι, καί κατά τό Σύνταγμα, τό Σῶμα τοῦ Ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ, πῶς εἶναι νοητόν, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἔχη δικαίωμα ὁ κοινός Νομοθέτης νά ἐπιφέρει οἰανδήποτε, καί τήν ἐλαχίστην ἔστω, ἀλλοίωσιν εἰς τό Σῶμα αὐτό; Τό Σῶμα τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ ἢ θά τό δεχθῶμεν ὡς ἀκριβῶς εἶναι ἢ θά τό ἀπορρίψωμεν. Τρίτη λύσις δέν ὑπάρχει».**

Προηγουμένως εἶχαμε ἀναφερθεῖ στό γεγονός ὅτι κάθε κείμενο μπορεῖ μέν νά ἐπιδέχεται πολλαπλές ἀναγνώσεις, ὅμως, οἱ ἀναγνώσεις αὐτές δέν εἶναι ἄπειρες. Ὑπάρχει ἓνα ὄριο πέρα ἀπό τό ὅποιο μιά ἐρμηνευτική πρόταση παύει νά εἶναι εὐλογία καί μεταπίπτει σέ αὐθαίρετο ἰσχυρισμό. Νομίζουμε δέ ὅτι μετά τήν ἀπλή ἀνάγνωση τῶν παραπάνω ἐπισημάνσεων τοῦ π. Ἐπιφανίου, δύσκολα θά μπορέσει νά ὑποστηρίξει κάποιος ὅτι τό Ἑλληνικό Σύνταγμα, ὅπως εἶναι διατυπωμένο, ἰδρύει ἓνα θρησκευτικῶς ἄχρωμο ἢ οὐδετερόθρησκο κράτος. Διότι ἓνας τέτοιος ἰσχυρισμός θά προερχόταν, κατά τή γνώμη τουλάχιστον τοῦ π. Ἐπιφανίου, ἀπό ἓναν ἄνθρωπο πού δέν θά εἶχε τόν «κοινόν νοῦν» ἢ «καλή διάθεση»!

Νομομαθῆς